

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ (в умовах НВК "школа – дитячий садок")

У статті представлені результати дослідження з проблеми формування культури поведінки дітей 6-7-го років життя.

Проблема виховання культури поведінки особистості, як складової її загальної культури, розглядалася психологами і педагогами переважно у таких аспектах: розвиток моральних переконань школярів (М.Боришевський, М.Губрненко,), формування культури взаємин дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (А.Гончаренко, В.Киричок, Н.Хіміч, О.Яницька), вплив соціальних емоцій на поведінку дітей зазначеного віку (С.Бакуліна, Ю.Приходько, Т.Шевчук, М.Яновські) виховання культури спілкування дошкільників і молодших школярів (Г.Лаврентьєва, С.Хаджирадєва), естетичні аспекти культурної поведінки (М.Волос, В.Дружинін, І.Зяюн, А.Федь).

Завданням статті є розкриття сутності поняття "культура поведінки", її структури щодо дітей 6-7-го років життя, виявлення динаміки розвитку культури поведінки дітей в період переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти у навчально-виховних комплексах "школа – дитячий садок".

Під культурою поведінки дітей 6-7-го років життя ми розуміємо спосіб здійснення дитиною дій і вчинків, що відповідає морально-естетичним вимогам суспільства, відображається у підтвердженні очікуваних сподівань з боку рідних, дорослих, однолітків і забезпечує її особистісне зростання. Відповідно, у структурі культури поведінки дітей 6 – 7го років життя ми виділяємо емоційний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний і праксичний компоненти.

Емоційний компонент культури поведінки передбачає розвиток емоційної сприйнятливості; наявність естетичних, моральних почуттів (провини, сорому, совісті, відповідальності); емпатійних здібностей; емоційно-позитивного ставлення до зразків поведінки, до довокілья, людей, себе.

Когнітивний компонент культури поведінки включає розвиток самосвідомості особистості, формування соціальних понять, уявлень про норми поведінки, наявність елементарних уявлень та знань про інших людей, про навколишній світ, про особливості розвитку національної і світової культур і з формуванням на основі цих знань морально-естетичних ідеалів, цінностей, зразків поведінки.

Мотиваційно-ціннісний компонент культури поведінки передбачає наявність у дитини ціннісних орієнтацій, що відповідають вищим потребам особистості, соціуму; розвиток і становлення таких мотивів поведінки: прагнення діяти відповідно до норм та вимог суспільства, прагнення діяти як дорослі і пов'язані з цим мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин з оточуючими, мотиви самолюбності і самоствердження, ігрові, змагальні, моральні та пізнавальні мотиви.

Праксичний компонент культури поведінки потребує сформованості у дитини умінь та навичок культурної поведінки, умінь суб'єкт-суб'єктної взаємодії, розвитку довільної поведінки і саморегуляції поведінки.

Аналіз процесу розвитку культури поведінки старших дошкільників і шестирічних першокласників вимагає виділення критеріїв і показників ступеня прояву цієї характеристики. У цьому зв'язку ми виходили із розуміння, що сформована культура поведінки передбачає єдність знань і вчинків, розвиненість емоційно-мотиваційної сфери дітей, а тому критерії повинні розкривати рівень їх вихованості в емоційному, мотиваційному, когнітивному і поведінковому аспектах. При цьому пріоритет належить тим ознакам, які розкривають вихованість культури поведінки перш за все в діяльності дітей.

Згідно з структурою нами були виділені такі критерії: позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довокілья; повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки; орієнтація на соціально схваловані норми поведінки; відповідність дій і вчинків встановленим соціальним еталонам.

З метою діагностики рівнів сформованості культури поведінки старших дошкільників нами була розроблена програма констатуючого експерименту. При його проведенні були використані такі методи: педагогічне спостереження за діяльністю вихованців; опитування (бесіди, тести, анкети); проективні методи (конструктивні, додаткові); кількісна обробка дослідницької роботи.

У зв'язку з недостатньою кількістю і недосконалістю окремих психодіагностичних методик з вивчення особливостей вихованості культури поведінки дітей, а також з метою отримання більш вірогідних результатів ми враховували при аналізі рівня вихованості культури поведінки: 1)результати стандартних і модифікованих методик, тестів, ігрових завдань для дітей; 2)результати анкетування, бесід з вихователями; 3)дані анкетування і бесід з батьками.

Разом з цим, при проведенні діагностичного дослідження ми намагалися використати комплекс різнотипних методик. Збіг результатів у методиках, де використовуються різні прийоми, забезпечує, на наш погляд, їх достовірність і можливість прийняття певного психодіагностичного висновку. Про доцільність зазначеного підходу стверджують сучасні практичні психологи, які вважають, що "взаємно перехрещена перевірка результатів різними методиками є необхідний компонент сучасного професійного підходу до психодіагностики" [2 : 2].

Позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довокілья.

З метою виявлення ступеня виразності тривожності, труднощів у спілкуванні, почуття неповноцінності, незахищеності, агресивності нами були використані малюнковий тест Дж.Бака "Будинок. Дерево. Людина", ма-

люнковий тест "Неіснуюча тварина". Для виявлення емоційних ставлень дітей до однолітків, дорослих, довілля, до моральних норм нами були використані малюнкові тести "Мій вихователь", "Моя сім'я", "Дитина – дитяче товариство", методика "Сюжетні картинки" (діти оцінювали вчинки персонажів, зображених на малюнках, і обґрунтовували відповідь), тести "Піктограми" (вихователь називав слова, які означають щось знайоме, а діти, подумав, які почуття виникають при цьому, малювали обличчя, яке найбільш повно виражає їх почуття із запропонованого набору піктограм), "Два будиночка" (діти розміщували ровесників у два будиночка: чорний і червоний). З цією ж метою дітям ставили такі завдання: відповісти на запитання експериментатора, закінчити запропоновані ситуації.

Для вивчення рівня сформованості соціальних почуттів, емпатійних здібностей дітей, здатності адекватно реагувати на емоційно-почуттєві прояви партнерів по грі (радіти успіхам іншого, співчувати, підтримувати у невдачі) були використані ігрові ситуації "Залізниця", "Допоможи товаришу", "Ми – будівельники", пропонувалося виконати колективні роботи з малювання "Зимовий ліс", з аплікації "Хай шумлять дерева".

Дослідження рівня розвитку емоційної сприйнятливості, сформованості моральних почуттів дошкільників дозволило зробити такі висновки: більшості дітей цього віку властиве емоційно-позитивне ставлення до довкілля, оточуючих (64%); а також емоційно-позитивне ставлення до моральних норм (72%); у дітей цього віку зафіксований низький рівень сформованості емпатійних здібностей (9% дошкільників); у спільній діяльності він значно підвищується (48%); значна кількість старших дошкільників характеризуються високим і середнім рівнем тривожності (32%), що призводить до підвищеної конфліктності або до відлюдкуватості дитини, спричинює труднощі у спілкуванні; спостерігається взаємозв'язок між рівнем тривожності дитини і характером її ставлень до довкілля, оточуючих.

Повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила поведінки.

З метою виявлення самооцінки дитини усвідомленості нею ставлень до себе вихователів, батьків, нами була використана методика "Драбинка" (дітям пропонували поставити себе на верхні або нижні сходинки, після чого запитували "Як ти вважаєш, куди тебе поставлять мама? тато? вихователь? вчитель?). Для отримання більш об'єктивних даних враховувалися результати тесту "Неіснуюча тварина".

З метою вивчення уявлень і знань дітей про моральні якості, про норми і правила поведінки були використані різноманітні опитувальники, проводилися бесіди. Для з'ясування усвідомлення дітьми правил культурної поведінки пропонувалися такі завдання: 1) закінчити ситуації; 2) подивитися на малюнки, розповісти на яких з них зображені хороші вчинки, на яких – погані. Обов'язково пропонувалося коментувати відповідь.

Дані, отримані під час проведення бесід, засвідчили, що дошкільники у загальних рисах знають основні правила поведінки, іноді можуть достатньо чітко пояснити їх зміст. Проте за умови розширення змісту запитань виявилось, що дітям важко дати більш повну відповідь. Можна стверджувати, що знання дошкільників мають уривчастий, фрагментарний характер, що свідчить про відсутність системності у їх засвоєнні; більшість дітей не розуміють доцільності виконання норм поведінки, не вміють виділити і сформулювати моральну проблему, що призводить до розбіжностей між існуючою теоретичною обізнаністю, оцінкою подій і поведінкою у реальних ситуаціях.

Орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки.

Для з'ясування, чи керуються діти у поведінці соціокультурними цінностями були використані проєктивні методики: 1) малюнковий тест (пропонували намалювати декілька малюнків: на одних зобразити хороші вчинки, на інших – погані), після малювання діти пояснювали, чому зображені герої так вчинили; 2) пропонувався набір сюжетних картинок, із зображенням позитивних і негативних вчинків людей, після огляду дітей просили пояснити мотиви вчинків зображених персонажів.

З метою вивчення дієвості суспільного і особистісного мотивів поведінки, виявлення орієнтації на соціально-схвалювані норми поведінки старших дошкільників ставили у ситуації вибору морально-етичної норми. Результатом вибору повинен був стати вчинок: 1) зайнятися непривабливою, але корисною справою, або погратися цікавою іграшкою; 2) під час гри-змагання кинути м'яч в те коло, де бали зараховуються команді, або в те, де бали зараховуються на користь дитини; 3) подарувати виготовлені сувеніри малюкам, які не можуть їх зробити, або залишити собі. Експеримент проводився у 2 етапи: на 1-ому етапі діти здійснювали вибір у присутності однолітків, на 2-ому – самостійно. По закінченню дітей просили пояснити, чим зумовлений вибір їх дій.

Аналіз проведених методик дозволив зробити наступні висновки: у поведінці діти керуються в основному утилітарно-практичними цінностями; у більшості дошкільників у ситуації вибору переважають егоїстичні мотиви, суспільні мотиви проявляються у спільній діяльності; починають розвиватися мотиви обов'язку, які поки що зумовлюють поведінку у стандартизованих ситуаціях.

Адекватність поведінки встановленим соціальним еталонам.

З метою вивчення особливостей сумісної діяльності, сформованості умінь і навичок культурної поведінки (навичок культури спілкування, культурно-гігієнічних навичок), а також з метою з'ясування стабільності культурної поведінки нами був використаний метод педагогічного спостереження. Разом з цим використовувалися результати описаних вище методик. Вибір конструктивної стратегії поведінки проявляється у відсутності агресивних проявів у діях і вчинках дитини. Для діагностики агресивного типу реагування у ситуаціях фрустрації нами були використані тест Басса-Даркі (у модифікації О.Бовть для молодших школярів) і тест ситуацій, розроблений В.Шебановою.

Спостереження за діяльністю дітей, проведення зазначених методик дозволило встановити, що діти володіють елементарними навичками поведінки у типових ситуаціях. При побудові взаємин з ровесниками навички взаємодії у них розвинуті недостатньо, культура поведінки проявляється переважно у ставленні до референтної

групи однолітків. Значна кількість дітей схильні до агресивних проявів у поведінці. У більшості випадків дошкільники вважають їх виправданими, що свідчить про відсутність навичок розв'язування конфліктів соціально допустимими засобами.

Узагальнення отриманих даних дозволило виявити рівні розвитку культури поведінки дошкільників:

Рівні вихованості	Кількість дітей (%)	
	Дошкільники (КГ)	Дошкільники (ЕГ)
Високий	19,6	20,8
Середній	41,2	38,1
Низький	39,2	41,1

Ефективність виховання культури поведінки дітей залежить від створення у навчально-виховному комплексі таких психолого-педагогічних умов: створення і підтримання сприятливого психологічного клімату; дотримання суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі "дорослий – дитина", "дорослий – діти"; спрямованість виховного процесу на розвиток особистісних цінностей, які зумовлюють культурну поведінку; зміна позиції дитини: від пасивного приймача інформації – до активного створювача і апробувача різних норм поведінки; цілеспрямованого формування зовнішньої культури поведінки (етикету) у різних умовах життєдіяльності дитини; реалізація принципів наступності і послідовності у роботі дошкільної і шкільної ланок освіти.

Реалізація психолого-педагогічних умов забезпечується особливостями організації навчально-виховного процесу у закладах нового типу (НВК "школа – дитячий садок") та використанням системи особистісно орієнтованих технологій.

Виходячи з зазначеного вище, робота з дітьми проводилася у трьох напрямках.

1. Поглиблення і розширення знань про правила поведінки у типових ситуаціях, про себе, усвідомлення себе як творця власних вчинків; формування елементарних морально-естетичних понять, простеження їх взаємозв'язку з нормами поведінки. Для реалізації цих завдань нами був запроваджений факультатив "Від казкової краси до краси життєвих вчинків". Тривалість курсу – 2 роки. Проведення занять планувалося за рахунок варіантної частини програми (по 1 год. на тиждень; тривалість занять - приблизно 20 хвилин). Факультатив передбачав цілеспрямоване ознайомлення дітей з основними моральними і естетичними поняттями. В його основу покладено раціонально-філософський підхід, який полягав у тому, щоб не тільки показати красу у всіх її проявах, а й допомогти дітям усвідомити важливість, доцільність краси у житті людини, сформувати потребу шукати красу і самостійно створювати її. Отже, кажучи словами В.Сухомлинського, ми намагалися провести дітей шляхом "від красивого до людяного", дати можливість відчути красу добра і потворність зла.

Основні методи, що використовувалися під час проведення факультативу: казкотерапія, метод сугестивного впливу, бесіда, елементи дискусії, малюнкові ігри, музикотерапія. Під час читання оповідань ми намагалися впливати на почуття дітей, оскільки формування моральних ставлень до оточуючих розпочинається з позитивних емоційних переживань. Основний жанр використаних творів – казка, оскільки саме вона найбільше відповідає сутності дитини, її внутрішнім потребам. Ми спиралися на твердження психологів і педагогів про те, що слухання казок допомагає дитині навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через нього і внутрішній світ інших людей, навчитися співчувати їм, повірити у сили добра, набути впевненість у собі [1 : 155].

2. Розвитку емоційно-почуттєвої сфери (моральних, естетичних почуттів, емпатійних здібностей, позитивних ставлень до оточуючих, себе, довкілля, зниження тривожності) сприяло проведення психолого-педагогічного тренінгу (частота занять – 1 раз на тиждень, тривалість – 20-25 хвилин). У процесі занять посилена увага зверталася на тих дітей, які потребують корекційного впливу на емоційну сферу. Проведення тренінгових занять передбачало вирішення таких завдань: накопичення знань про емоції; формування умінь виражати позитивні і негативні емоції соціально схвалюваними засобами; формування елементарних умінь керувати емоціями; розвиток умінь встановлювати контакти, знаходити шляхи виходу із конфліктних ситуацій; розвиток емпатійних здібностей.

Заняття базувалися на використанні інтерактивних ігор за наступною структурою: Вітання (ігри з іменами, гра "Привітайся радісно і сумно"). У процесі проведення зазначених ігор діти налаштовуються на спільну роботу, встановлюють емоційний контакт один з одним. Рефлексія минулого заняття (Що ми робили на минулому занятті? Ти радів (сумував) на минулому занятті? А твої друзі? Чому?) Основна частина. Використовувалися ігри, вправи, спрямовані на вирішення зазначених вище завдань. Можна виділити такі основні методичні прийоми на цьому етапі: елементи казкотерапії з імпровізацією; елементи психодрами; елементи музикотерапії; розігрування етюдів; малювання емоцій, почуттів; кляксографія; релаксаційні вправи для розслаблення, заспокоєння. Рефлексія заняття (Що нового ми сьогодні дізналися? Що вам особливо сподобалося?). Прощання (ігри "Рукоштовпання в колі", "Сонячне проміннячко", "Усміхнись друзі").

3. Оволодіння дітьми навичками культурної поведінки, умінями вирішувати конфлікти соціально допустимими засобами, правилами виконання певної ролі. Основною формою роботи на цьому етапі був практикум "Азбука етикету". Заняття з практикуму проводилися у вигляді ігор-подорожей і мали наступну структуру: 1) підготовчий етап – метою якого було організувати дітей до активної участі у занятті, повідомити маршрут подорожі, викликати інтерес; 2) проведення гри-подорожі, під час якої головна увага вихователя була спрямована на розширення у дітей знань про правила етикету і вироблення способів дій у типових ситуаціях; 3) закріплення – передбачав застосування набутих умінь у різних ігрових ситуаціях; 4) заключний – діти разом з вихователем підводили підсумки заняття.

Аналіз результатів контрольного експерименту дозволяє стверджувати, що експериментальна програма спричинила суттєві зрушення у когнітивній, емоційній сферах вихованців комплексу. Дещо нижчими є показники розвитку мотиваційної та діяльнісної сфер.

Характеристика динаміки формування культури поведінки старших дошкільників і шестирічних першокласників дала можливість кількісно визначити рівні її сформованості після проведення експериментальної програми та порівняти їх з результатами констатуючого зрізу.

Порівняльна характеристика рівнів сформованості культури поведінки досліджуваних (%)

Рівні сформованості	Кількість дітей					
	Констатуючий зріз		Проміжний зріз		Контрольний зріз	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	19,6	20,8	26	30,6	29,6	38,8
Середній	34,2	31,1	37,6	38,1	32,8	42,4
Низький	46,2	48,1	37,4	31,3	37,6	22,8

Результати проведеного дослідження дають підставу стверджувати, що запропонована нами цілісна модель психолого-педагогічних умов виявилася ефективною і сприяла формуванню культури поведінки дітей 6-7-го років життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей. - Ярославль: "Академия развития", 1997.- 208с.
2. Практикум по психодиагностике: Психодиагностика мотивации и саморегуляции.- М.: Изд-во МГУ, 1990.- 160с.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Федорова М.А. Динамика развития культуры поведения детей (в условиях УВК "школа – детский сад").

В статье представлены результаты исследования по проблеме формирования культуры поведения детей 6-7-го лет жизни.

Fedorova M.A. The dynamics of the development of children cultural behaviour (in the complex "school – kindergarten").

The article describes the results of the research on the problem of formation of cultural behaviour of the children of 6-7 years of age.